

вніх греків; і перед ним – вигнаним, розсіяним, переслідуваним – християнський світ знаходиться в неоплаченому боргу” [9, с. 263].

Політика уряду Великобританії щодо Декларації Бальфура була сформульована Л.Джорджем так: “Немає ніяких сумнівів у тому, чого хотів кабінет. У його плани не входило державотворення відразу ж після підписання мирного договору без обліку побажань більшості населення. З іншого боку, передбачалося, що якщо євреї становлять більшість населення, то Палестина стане єврейським співтовариством. Думка про необхідність штучно стримувати єврейську імміграцію, щоб євреї постійно складали меншість населення, ніколи не приходила в голову нікому з тих, хто визначав політику”. Після появи Декларації Бальфура М.Сайкс заявив, що державотворення не входило в плани сіоністів, і радив євреям у їх же власних інтересах глянути на Декларацію очима арабів. Лорд Сессіл, помічник міністра закордонних справ, у грудні 1917 р. заявив: “Ми хочемо, щоб арабські країни були будинком для арабів, Вірменія – для вірменів, а Іудея – для євреїв” [9, с.280]. Але через кілька тижнів він повідомив, що все, що британський уряд робив, було запорукою того, щоб створити для євреїв у Палестині таку ж основу для існування, що й в інших національностей, і не допускати стосовно них дискримінації. Таким чином, Декларація Бальфура була не юридичним, а політичним документом.

У 1918 р. Декларація Бальфура була визнана Францією, Італією та США, а в 1920 р. на вимогу Великобританії цілком була включена в Севрський мирний договір, що передбачав передачу Сирії, Лівану, Палестини та Месопотамії під мандатне управління. Як і сіоністи, араби ще цілком не розуміли, що означає Декларація Бальфура на практиці. На зборах сіоністів у Ковент-Гардені 2 грудня 1917 р. з нагоди прийняття Декларації двоє арабських представників виразили слова вітання сіоністам від імені свого народу. Незабаром Вейцман заявив, що всі непорозуміння між арабами та євреями залишаться в минулому. Найбільші катірські газети “Мукаттам” і “Арам” писали, що арабам не потрібно побоюватися єврейської держави, а британський уряд усього лиш визнавав законні історичні права євреїв [9, с. 327].

Дослідження ООН “Джерела й історія проблеми Палестини (частина I. 1917 – 1947 р.)” у такий спосіб оцінює значення цієї декларації для Палестини: “Декларація, що визначила напрямок подальшого розвитку подій у Палестині, була включена в мандат. Її здійснення викликало опір з боку арабів і призвело до повстання. Вона зрештою призвела до поділу й породила існуючу сьогодні проблему. Тому необхідно вивчити цю Декларацію, яку можна вважати джерелом проблеми Палестини” [4, с. 8]. Таким чином, треба підкреслити, що декларація Бальфура суттєво вплинула на арабсько-єврейські стосунки в Палестині, радикалізувала ситуацію в регіоні і сприяла активному формуванню збройного протистояння.

Джерела та література

1. Great Britain and Palestine 1915-1936. – L., N.-Y.: Oxford University Press, 1937. – 111 p.
2. Лидел Гарт Б. Полковник Лоуренс. Лоуренс Аравийский. – М. – СПб: АСТ – Terra Fantastica, 2002. – С. 276 – 552.
3. Щевелев С. С. Английские „гарантии” независимости Палестины во время I мировой войны // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 5. – С. 324 – 329.
4. Истоки и история проблемы Палестины. Часть I. 1917 – 1947. – Нью-Йорк: ООН, 1978. – 116 с.
5. Катату М. И., Щевелев С. С. Палестина под мандатным управлением Великобритании и палестинская проблема (20 – 40-е годы). – Деп. в ИНИОН АН СССР 18 января 1991, №43711. – 310 с.
6. Palestine. Statement of Policy. Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty. May, 1939. – L.: His Majesty’s Stationery Office, 1939. – 12 p.
7. Kayyali A.W. Palestine: A Modern History. – L.: Croom Helm, 1971. – 243 p.
8. Алон И. Хагана // Арабо-израильские войны. – М. – СПб: АСТ – Terra Fantastica, 2004 – С. 11 – 188.
9. Ланда Р. Г. Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на арабские страны. Великий Октябрь и актуальные проблемы арабского мира. – М.: Наука, 1979. – С. 58 – 87.
10. Garaudy R. Palestine. Terre des Messages Divins. – P.: Albatros, 1986. – 409 p.
11. Palestine. A Study of Jewish, Arab and British Policies. Vol. I. – New Haven: Yale University Press, 1947. – 593 p.
12. Great Britain and Palestine. 1915-1945. Information Papers No. 20. – L., N.-Y.: Royal Institute of International Affairs, 1946; L.: Chatham House, 1946. – 177 p.

Грушева Т.

ДО ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОГО БАГАТОМАЇТТЯ В УКРАЇНІ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Вивчення проблем, що пов’язані з сучасною релігійною ситуацією в Україні, продиктовані потребою об’єктивного наукового висвітлення маловідомих сторінок історії традиційних церков, залученням до обігу нових джерел, необхідністю концептуальної розробки даної теми в історичній літературі, а також практичного вирішення міжконфесійних конфліктів, що є характерними для духовної сфери країни. Мета даного дослідження полягає у спробі дати об’єктивний аналіз проблемі релігійного багатомайття в Україні в історичній ретроспективі і сучасних реаліях.

Актуальність теми підтверджують чисельні наукові роботи, присвячені проблемі міжконфесійних взаємин, аналізу сучасної і традиційної релігійної карти України. Разом з істориками роблять спроби пояснити

та вирішити певні конфліктні ситуації на релігійному ґрунті філософи, соціологи, політологи. Значний історіографічний доробок складають концептуальні роботи Колодного А., Филипович Л., Сленського В., Яроцького П., Шуби О., Ігнатуші О., Пащенко О. Так, аналізуючи релігійну традицію в Україні, Колодний А. прийшов до висновку, що в силу історичної долі України жодна з християнських конфесій не з'явилася в Україні як продукт органічного саморозвитку суспільства в цілому. Це призвело до розколу суспільства, міжконфесійних колізій, трагедій у національному бутті, зумовлених релігійними факторами. З часу появи на українських землях християнства практично не було конфесійної єдності між народними масами та їх духовними наставниками, владними провідниками країн. Міжконфесійні суперечності, поляризуючи український народ, стримували процес національної інтеграції і самовизначення, робили його легкою здобиччю різних держав і церков. Але водночас вони відігравали й роль фактору, що сприяв збереженню українського етносу як такого. Саме конфесійна строкатість не дала можливості українству повністю зросіянитися чи полонізуватися [1, с.32].

Можна погодитися з думкою Филипович Л. про те, що християнство тільки тоді долучалося до етноідентифікаційних процесів, коли спиралося на національно орієнтовану політичну владу. Якщо такої єдності не було, то втрачалась і незалежність церкви, а, отже, наступала національна руїна. Після підписання Богданом Хмельницьким Переяславських угод Україна втратила спочатку свою національну державу, а згодом – і національну церкву, бо за таких умов українські християнські церкви відстоювали не класичний християнський принцип космополітизму, а інтереси тих країн, у підпорядкуванні яких знаходилася та чи інша частина України. Цим вони сприяли і сприяють денационалізації українців, деєтнізації їх свідомості. Коливання між двома тенденціями, “генеральними лініями” космополітизаційної та етнізаційної, зберігається в християнстві до сьогодні [2, с.47].

Конфліктогенність українського суспільства посилюється через релігійні непорозуміння. Невирішеною до сьогодні залишається ситуація в українському православ'ї, ускладнюються майновими суперечками відносини між православними та греко-католиками, напруженими є взаємини між православними й протестантами, потребує улагодження християнсько-мусульманський діалог. Напруженість міжконфесійних взаємин вимагає додаткового всебічного дослідження джерел конфлікту для визначення перспектив подальшого розвитку. Конфесійна ситуація в Україні – це, по-перше, витвір національної релігійної традиції, проміжний підсумок ходу історичних подій, розвитку духовної традиції; по-друге, прояв сучасного соціально-економічного рівня країни та державної політики щодо релігії. Міжконфесійні колізії сучасної України мають глибокі джерела: у ХХ ст. різниця лише між християнськими напрямками є культовою, обрядовою, національною та історичною.

ХХ ст. внесло свої корективи в ситуацію з українським православ'ям. Міжправославні колізії початку століття прискорили трансформаційні процеси в релігійній сфері, змінивши кількісні, якісні показники релігійності, чим посилили поліконфесійність в Україні. Радянський атеїстичний експеримент, з його руйнівними наслідками, був зорієнтований на національну та духовну дезінтеграцію. Геополітична межовість, історичний шлях України, постійне перебування в колоніальній залежності від інших країн, політико-економічне безправ'я протягом століть призвело до трансформації духовності суспільства, зумовило розірвання християнства. Церква в руках Російського самодержавства, а пізніше й керівництва СРСР, перетворилася на певну зброю, за допомогою якої чинився тиск на духовну та суспільну сферу життя українців. Врешті-решт ці чинники значно видозмінили українське православ'я. Прикладом може бути звернення до державної допомоги православної церкви, що демонструє потребу в державному протекціонізмі. Причина не в тому, що православ'я не витримує сучасної конкуренції, а в тому, що традиційне заступництво держави (характерне для часів Російської імперії, коли російський імператор вважався верховним захисником догматів православної віри) звело нанівець потребу в самозахисті церкви.

До того ж українському православ'ю притаманні такі риси як-от порівняно висока віротерпимість, європейськість, відкритість іншим релігійним системам, гуманізм [3, с.255–256] (отже, ментальні особливості українців допускають поліконфесійність) йде всупереч з непримиренністю позицій сьогоденних православних церков України. Джерела такої трансформації можливо відшукати в часі, коли релігійний центр православної церкви перебував за межами України й більш ортодоксальна Російська православна церква наклала свій відбиток на етноконфесійні риси українців.

Сьогоднішні міжправославні колізії поглиблюються у зв'язку із політичними маніпуляціями. Дослідникам, які аналізували міжконфесійну ситуацію в Україні на початку незалежності її, бачилося основною причиною конфлікту в християнстві саме втручання влади у внутрішнє життя церков [4, с. 109]. Створення в Україні одної Помісної православної церкви залишається на сьогодні актуальним. Але мова ультиматумів, яку дозволяють собі у спілкуванні керівники православних церков, переносить спроби гармонізації церковного життя України в далеке майбутнє.

Ще в 1999 р. дослідник релігії в етнонаціональному розвитку України Шуба О., зазначав про наявність в Україні парадоксальної ситуації стосовно трьох гілок православної церкви, коли одна і та ж релігія чи церква в окремих регіонах існувала як домінуюча, панівна, а в інших – як переслідувана, другорядна. Сталося це в наслідок протекціонізму з боку офіційних владних структур Української православної церкви – Київський патріархат, місцевої влади східних, південно-східних та південних областей України – Української православної церкви, органів місцевої влади західних областей – Української греко-католицької церкви. На думку вченого, така ситуація сприяла регіоналізації території України, підігріванню пристрастей на релігійному ґрунті, поглибленню міжцерковного розколу, посиленню нетерпимості та непримиренності віруючих [5, с. 198–199]. На жаль, підсумок релігійного та суспільного життя українців наступних років продемонстрував лише посилення негативних наслідків такої ситуації.

Традиційно напруженими є відносини православних з протестантами в Україні. Така ситуація порождена такими можливими причинами, як-от:

1. Наявність значного прошарку населення, який не визначився з власною церковною приналежністю в Україні після закінчення атеїстичного експерименту. Широка проповідницька діяльність християн призвела до того, що сучасні конфесії в Україні опинилися в умовах конкуренції та боротьби за паству.
2. Взаємкритика православних і протестантів виглядає безкомпромісною. З боку православ'я чуються закиди протестантам як еретикам та "сектантам", звинувачення у примітивізмі проповідницької діяльності, насадженні американської субкультури, поширення західного стандарту життя, що є наслідком протестантської експансії. Протестанти виступають проти ортодоксальності православної церкви. Така реакція є традиційною [6, арк. 11, 22–23].
3. Надмірна політизація церковного життя та втручання держави у внутрішнє життя церков. Бажання використати авторитет церкви в політичних інтересах призводить до маніпулювання поведінкою віруючих за допомогою релігійного впливу. Очевидним є факт, що втручання політичних сил у релігійні справи може призвести до втрати церквами консолідуючої ролі в суспільстві.
4. Автономізація різноманітних течій християнства в Україні, небажання йти на поступки.

При наявності таких непорозумінь церкви не вступають до відкритого конфлікту й дотримуються принципів нейтральності у відносинах, а також наголошують на необхідності реалізації принципів свободи совісті та віросповідання, очільники церков проголошують заклики щодо примирення.

Протестанти не являють собою єдиного руху, чим ще більше поглиблюють поліконфесійність, що характерна для релігійної карти України. Міжконфесійні непорозуміння в середовищі протестантів, наявність внутрішніх криз, притаманні усім течіям пізнього протестантизму [7, с.5], лише поглиблюють конфліктну ситуацію у релігійному середовищі.

Аналіз конфесійної карти України дозволяє зробити висновок про те, що протестанти зайняли певну нішу на релігійній карті та є представниками традиційних для України релігійних напрямків. Сьогодні вони визначились зі своєю позицією щодо суспільного життя. Соціальна герметизація залишається в минулому. Українськими протестантами зроблено вибір на користь соціальної активності. Разом вони утворюють певний рух милосердя, орієнтуються на національні інтереси країни, повільно відмовляються від космополітичних поглядів, пропагують здоровий спосіб життя. Течії пізнього протестантизму за роки незалежності України пройшли шлях від секти чи деномінації до церкви. Суспільна легалізація, притаманний протестантизму динамізм сприяли формуванню нового типу конфесійної інституалізації. Вони досягли високого рівня інституалізації воцерковлення [7, с. 3]. Українські протестанти відмовляються від космополітичних поглядів, стверджують про свою автохтонність, акцентуючи увагу на тому, що історія протестантизму в Україні є складовою частиною історії країни і зв'язок з національною духовністю. Все це надає привабливості церкви з власним баченням соціальної гармонії.

Представники неоязичництва та неохристиянства в Україні є нечисельними та не можуть претендувати на консолідуючу роль у суспільстві. Взагалі, традиційні релігії насторожено реагують на появу та поширення впливу неорелігійних утворень, ставлять під сумнів їх право на легітимне визнання. Правові засади для сповідання релігій національних меншин в Україні відповідають нормам міжнародного права в цій сфері, хоча непорозуміння на цьому ґрунті є сьогоденною реальністю. Компромісного вирішення потребує ситуація в Криму. Саме тут потрібно об'єднати зусилля політиків, науковців, віруючих при створенні умов для мирного співіснування різних віросповідань. Треба зазначити, що українські мусульмани й християни загалом позитивно налаштовані до міжрелігійного діалогу. Так вважають 62,98% мусульман. Поважливо, шанобливо ставляться до християн 59,01%, негативно – 7,68, індиферентно – 26,78% [8, с. 7].

У системі взаємовідносин "держава - церква", як правило, саме держава відіграє домінуючу роль. Вона законодавчо встановлює умови існування, межі діяльності релігійних організацій, їх статус, права й міру відповідальності. Водночас контрольна-регулююча (законодавчо визначена) діяльність держави у своїй основі стосується лише зовнішніх аспектів діяльності релігійних спільнот [9, с. 16]. Аналіз української законодавчої бази щодо церкви свідчить про врахування такої особливості духовного життя країни як поліконфесійність.

Сьогоднішня включеність церкви в політичні справи й вплив політиків на церковні рішення є вражаючими. Як правило, заполітизованість церкви є предметом жорсткої критики з боку науковців. На наш погляд, динамічне сучасне життя вимагає від церков реакції на суспільно-економічні, духовні зміни. Така реакція має індивідуальний вимір: від консервативної ортодоксії до модернізованого виклику. Сучасні віруючі не є відстороненими від суспільного, політичного життя, вони відмовляються від життєвої аскези. Церкви те стоять осторонь цих проблем. Але руйнівна роль й деструктивний вплив політики є відчутним, таким, що набирає обертів, чим значно посилює міжконфесійне протистояння. Тому дотримання з боку держави релігійно-світоглядної нейтральності, а з боку релігійних конфесій зведення до мінімуму політичних спекуляцій, повинно стати загальним гаслом.

Таким чином, українська релігійна карта є досить строкатою, релігійне багатомайття має тенденцію до зростання. Сьогодні традиційні вітчизняні релігійні напрямки стверджують про свій зв'язок з національною духовною традицією. Але дослідження історії міжконфесійних взаємин свідчить про дезорганізуючу роль для національної самосвідомості наявних конфліктів на релігійному ґрунті. У складний для держави час, як демонструє світовий досвід, консолідуюча роль належить церкві. Парадоксальним є той факт, що в Україні, де народ є глибоко віруючим за своєю суттю, подібної консолідації не відбувається. Не виконують цієї функції ні православ'я, ні протестантизм. Крім цього, їх негативна роль міститься в невмінні знайти пороз-

уміння навіть із спорідненими течіями. Тобто, замість консолідувальної виконується руйнівна функція.

Сьогоднішнім віруючим необхідно усвідомити, що тиск та ворожість, за історичним досвідом, не приводили до вирішення конфлікту. Духовна автономність релігійних напрямків не сприяє суспільній згоді, а змагання за істинний християнський спосіб життя може лише поглибити рівень конфліктності у ситуації, що склалася. Треба зазначити, що претензії релігійних конфесій на богообраність, досконалий світогляд, з одного боку – шлях до поглиблення міжконфесійного конфлікту, а з іншого – розуміння світобудови віруючими, які й прийшли до віри, щоб впізнати істину, і впевнені, що мають право претендувати на винятковість (зміст віри вважається не тільки безумовним, але й істиною, що виключає все. Християнин не говорить: «Це мій шлях», а говорить: «Це шлях», – і повторює слова Христа: «Я ємь шлях, істина й життя» [10, с. 462]). У зв'язку з наявністю подібної дихотомії у поліконфесійних взаєминах домінантою повинна стати толерантність, яка передбачає, при збереженні недоторканими власних інтересів, подолання нетерпимості до “інакшого” в релігійній сфері, визнання права кожного на власну духовну істину.

Радикальна позиція церков може призвести до того, що традиційний для України релігійний деномінаціоналізм сягне рівня духовної анархії. Для всіх церков за мету повинна стати гармонізація релігійного життя України, і тоді релігія буде спроможно виконати функцію духовного інтегратора суспільства, а міжцерковний діалог стане не ідеалом у майбутньому, а сьогоденною реальністю.

Джерела та література

1. Колодний А. Феномен релігії: природа, структура, функціональність, тенденції. – К., 1999.
2. Филипович Л. Християнство в контексті національного самовизначення /Християнство і національна ідея (науковий збірник) – Київ-Тернопіль-Краків, 1999.
3. Релігієзнавчий словник / За ред. проф. А.Колодного і Б.Лобовика. – К., 1996.
4. Косуха П. Конфессиональные конфликты на посткоммунистической Украине // Социологические исследования. – 1994. – №4.
5. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). – К., 1999.
6. Центральний Державний архів громадських об'єднань України. – Ф. Р-1. – Оп.20. – Спр.2007.
7. Яроцький П. Протестантизм в Україні: динаміка змін // Людина і світ. – 2004. – №7.
8. Кирюшко М. Мусульмани в українському суспільстві. Соціальні орієнтації і політичні погляди // Людина і світ. – 2003. – №11.
9. Бабій М. Державна політика щодо свободи совісті й релігії: сутність і практика // Людина і світ. – 2004. – №3.
10. Ясперс Карл. Смысл и назначение истории. – М., 1994.

Задерейчук А.А.

УЧАСТИЕ РОДА ФАЛЬЦ-ФЕЙНОВ В ВЫСТАВКАХ-ЯРМАРКАХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

С начала 90-х годов на постсоветском пространстве начинают активно возникать кооперативы, частные предприятия, фермерские хозяйства, проявляются крупные корпорации, активно развивается так называемый семейный бизнес. В связи с появлением большого количества продукции, выпускаемой этими предприятиями, возникает конкуренция, а значит и необходимость лучшим образом представить на рынке свою продукцию. Новоиспеченные предприниматели обращаются к опыту западных коллег, перенимая накопленный ими в этой области опыт. Однако, необходимо вспомнить, что в Украине имеется богатый запас знаний по представлению своей продукции потребителю. Поэтому обращение к опыту предпринимателей прошлых веков актуально в наши дни. Целью данной статьи является знакомство с опытом выставочной деятельности представителей рода Фальц-Фейнов, являвшихся крупными землевладельцами юга Украины. Для этого необходимо: во-первых, проанализировать участие Фальц-Фейнов в наиболее успешных для них ярмарках, устраиваемых на территории Российской империи; во-вторых, выявить отрасли сельского хозяйства и производства, в которых представляли свою продукцию Фальц-Фейны; в-третьих, определить, по возможности, наличие медалей и похвальных отзывов в различных отраслях, полученных при участии в ярмарке; в-четвертых, оценить какое значение имели эти достижения для развития данной отрасли в имениях Фальц-Фейнов. Данная тема не исследовалась в дореволюционной, советской и современной историографии. Источниками для изучения и анализа выставочной деятельности являются каталоги выставок и указатели к ним, отчеты по результатам выставок, а также публикации о проведении выставок в изданиях того времени.

XIX век в Российской империи был отмечен появлением крупных купеческих и промышленных династий. Они основывали свои торговые дома и промышленные предприятия, передавая их своим наследникам. Производители того времени также как и в наши дни вынуждены были представлять свою продукцию потребителю, рекламу можно было встретить во многих городских, губернских и имперских справочных изданиях. Возможность реально ознакомиться с предлагаемой в рекламах продукцией покупатели получали на выставках-ярмарках, проводимых по всей территории Российской империи. Каждая ярмарка имела каталог демонстрирующихся товаров, правила проведения и награждения, свой призовой фонд. О проведении заблаговременно сообщалось в печатных изданиях, оговаривались место, время и условия участия в ней. До открытия ярмарки ее учредители издавали каталог данной выставки, а также выбирали комиссию экспертов или выставочный комитет, которые должны были оценивать представленную продукцию. Призы, получен-